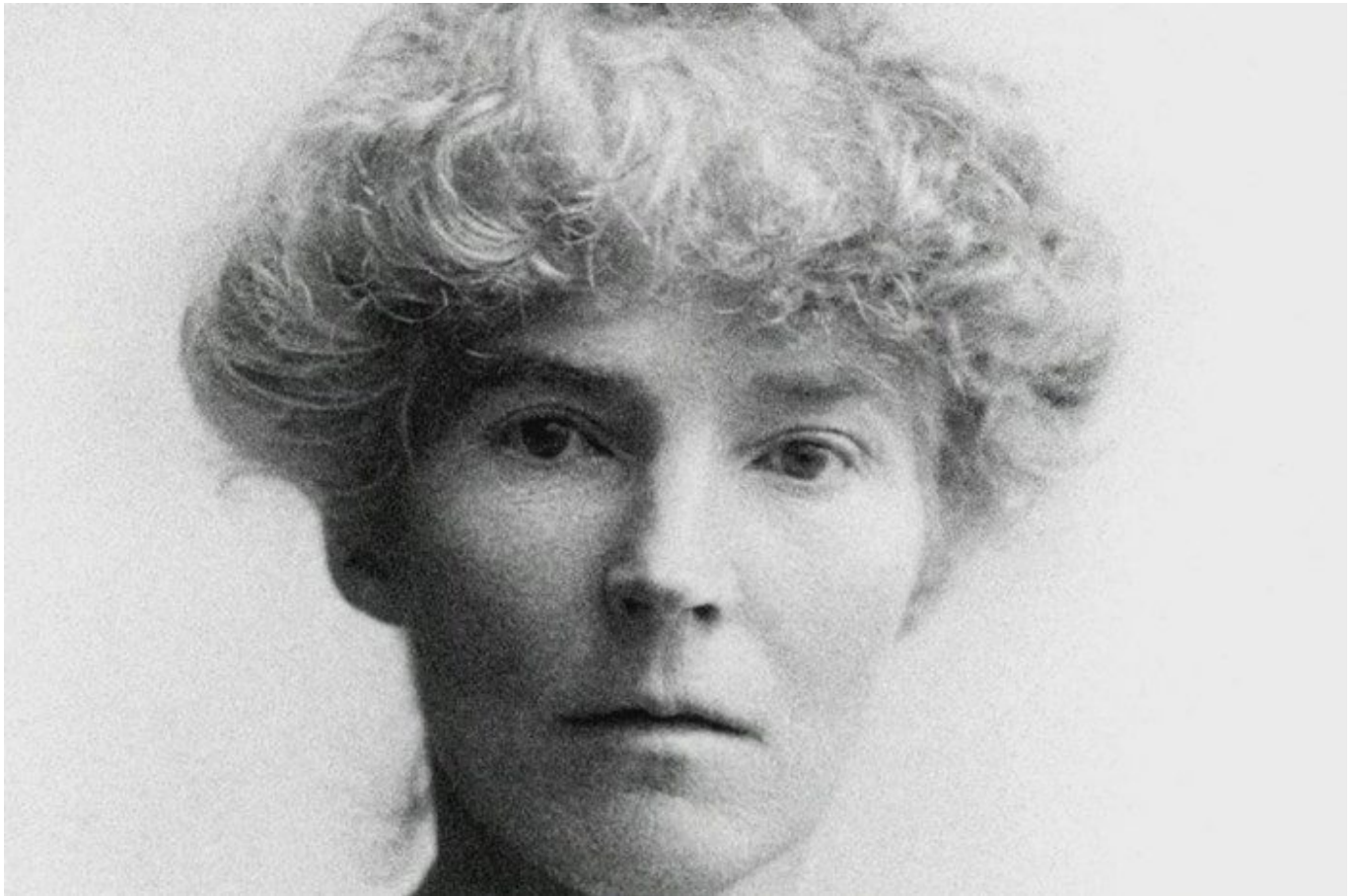

Yragyň täcsiz korolewasy: Gertrude Bell

Category: Kitapcy, Nukdaýnazar, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 января, 2025

Yragyň täcsiz korolewasy: Gertrude Bell YRAGYŇ TÄÇSIZ
KOROLEWASY: GERTRUDE BELL

Arap nasionalizmi tarapyndan “el-Hatun», «Çöl korolewasy», «Möminleriň enesi”, türkler tarapyndanam «Çöl tilkisi», «Çöl jadygöýi» diýilýän iňlis alymy, jansyz Gertrude Bell yrakly taryhçylaryň arasynda «Yragyň täcsiz korolewasy» ady bilen tanalýardy.

[Gertrude Bell / Fotosurat: Reuters](#)

Ýakyn Gündogar syýasy kartalaryň iň çalt üýtgeýän geografiki sebitleriň başyny çekýär. Mundan 150 ýyl öň Beýrutda ýa-da Stambulda intelligensiýanyň birnäçe wekili bilen duşuşyp, osmanly topraklarynyň üstünde otuzdan gowraň ýurduň guruljagyny, olaryň hersiniň öz baýdagynyň, gimniniň, öz

hökümetiniň boljagyny aýtsaňyz, geň galardylar, hatda ynanmazdylaram. Ýöne şujagaz geçen wagtyň içinde onlarça döwletiň Osmanlydan bölünip orta çykyşy ýaly, Osmanly döwleti hem taryh arenasyndan çekilip, ýerini Türkiýe Respublikasyna beripdi.

Şeýle syýasy bölünişikleriň taryhy ýüz ýyly doly aşybam ýetişmedi, şeýle bölünişiň yzynda galan san-sajaksyz syýasy we gumanitar konfliktler häzirem dowam edýär. Ýakyn Gündogarda syýasy kartalar üýtgände öňe çykan aktýorlaryň üstünde turan jedeller biziň günlerimizde-de dowam edip dur. Şeýle jedelleriň jümmüşindäki iň syrly adamlaryň birem iňlis alymy we içalysy Gertrude Belldir.

JAMES FRANCO

ROBERT PATTINSON

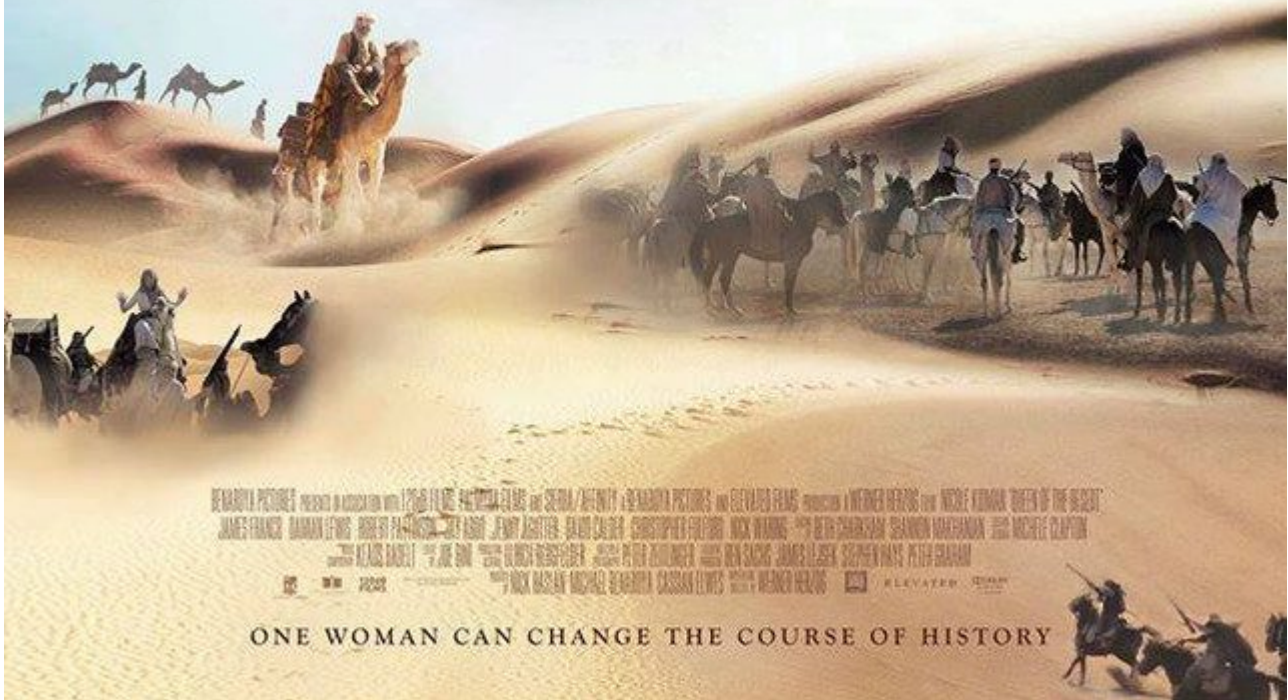
ACADEMY AWARD® WINNER

NICOLE KIDMAN

FROM ACADEMY AWARD® NOMINATED DIRECTOR WERNER HERZOG

QUEEN OF THE DESERT

BERNARDINI PICTURES presents in association with IFC FILMS, FACTORY FILMS and SECURA/AGENCY a BERNARDINI PICTURES and ELEVATED FILMS production a WERNER HERZOG film NICOLE KIDMAN "QUEEN OF THE DESERT"
JAMES FRANCO DANIEL LUYK ROBERT PATTINSON JOY ROSS JERRY ADLERTON SAUDI CALDER CHRISTOPHER FRIEDLICK WICK WARDING PIP BETH CHARLESWORTH SHANNON MARSHALLIAN JESSIE NICHELE CLAYTON
with KEVIN BABBLE P. J. VAN SON TERRY OLSON WOLFGANG PETER JACOBSON JAMES IRON CACHO JAMES L. JENSEN STEPHEN WAIN PETER GRABHAM
© 2015 IFC FILMS. ALL RIGHTS RESERVED. www.queenofthedesert.com

ONE WOMAN CAN CHANGE THE COURSE OF HISTORY

• Oksfordyň uçurymy ynançsyz dindar

1868-nji ýylda Angliýanyň Durhem şäherinde dünýä inen Gertrude Bell metallurgiýa senagatyndan baýan abraýly maşgalada önüp-ösüpdür. Maşgalasynyň baýlygy soň-soňlar Anadolyda we Yrakda geçirjek birnäçe arheologiki gazuw-agtaryş işlerini maliýeleşdirmegi üpjün edipdir. Belliň doglanyna kän wagt geçmänkä ejesi aradan çykypdyr. Soňra öweý ejesi Meri S.Bell onuň iň ýakyn syrdaşyna öwrülip, birnäçe eseriniň neşir edilmegine ýardam edipdir. Enekeleriň we terbiýeçileriň gözegçiligi astynda iňlis döp-dessurlaryna laýyklykda oňat terbiýe alan Bell dindar maşgaladan bolupdyr. Şol wagtyň şertlerinde aýal-gyzlar ýokary okuw jaýlaryna gidenokdy, şonuň üçin ol galan bilimni öýde alandygyna garamazdan, galybna sygmaýan güýçli hüý-häsiýeti maşgalasyny ýokary okuw jaýynda okamaga razy bolar ýaly edipdir.

Taryhynda birinji gezek gyz talyplary kabul eden Oksford uniwersitetine taryhdan okamaga giren Bell mugallymlarynyň özüne berk daraýandygyna garamazdan bölümini tapawutlanan diploma tamamlamagy başarypdyr, emma Oksford kabul eden gyz talypladynyň diňe okamagyna rugsat beripdir. Şonuň üçin Bell uzak wagtlaý diplomyny almandyr. Okuwyny gutaranda Belliň pikiri bulaşyk eken, ol özüniň Hudaýa bolan ynanjynyň bardygyna şübhelenipdir. Geljekki ýyllarda Hudaýa ynanmaktan doly el çeken Bell ruhany boljak bolýan doganyny bu pikirinden dänderjek bolup elinden gelenini aýamandyr. Belliň ynanç boýunça berk pozisiýasynyň bardygyna garamazdan iňlis döp-dessurlaryna we korolewa bilan baglylygy bolsa ömrüniň ahyryna çenli dowam edipdir, ol konserwatiw iňlis syýasatyny öňe sürüpdir we iňlis taryhynyň tanymal şahsy Çerçill bilen elmydama ýakyn gatnaşykda bolupdyr.

SINIRLARI ÇİZEN KADIN

İNGİLİZ CASUS GERTRUDE BELL

- **Feminist dâldi**

Gertrude Belliň ýaşan döwründe zenan hak-hukuklaryny öňe

sürmek üçin Ýewropanyň birnäçe ýurdunda aýal-gyzlaryň guramasy orta çykypdy we işjeň göreş alnyp barylýardy. Aýal-gyzlaryň saýlawlara gatnaşmak hukugyny edinmek we işleýän aýallaryň erkekler bilen deň hukuklara eýe bolmagynyň gerekdigini öňe sürýän feminist akymlar intelligensiýanyň birnäçe zenan wekilleriniň arasynda goldaw tapýardy. Bell alan konserwativ biliminiň we şahsy aýratynlygynyň talap edişi ýaly şeýle çekişmelere has köp Birleşen korollygyň korolewasy Wiktoriýanyň duran ýerinden seretmegi makul bilipdi. Şeýle nukdaýnazar aýalyň çäklerini tebigaty bilen ölçäp, güýçli zenanyň bahasy «erkekleşmek» ölçeginde tapyşýardy.

Intellektual taýdan şu pikirini durmuş praktikasyna geçiren Bell birnäçe erkegiň şowsuz tamamlan alpinistlik, kriket, kürek çekmek ýaly ugurlarda özünü türgenleşdirdi. 1902-nji ýylda Alp daglarynda daga dyrmaşyp barýarka, onuň topary gaýtupana duçar boldy, Bell we onuň ýanyndakylar dagda 52 sagatlap ýüpler bilen biri-birlere daňlan ýagdaýda galdy. Şol geçen wagtda Bell topary dolandyryp, hemmeleriň diri galmagyny üpjün etdi. Hünärmenlik ugry bolan taryhda bolsa onuň ünsüni kitaphanalardan has beter arheologiki gazuwagtaryş işleri çekýärdi. Onuň başdan geçirmeler bilen doly gyzykly ömür kyssasy-da şu ugurda başlapdyr we häzir 500 milliondan gowrak adamly Ýakyn Gündogaryň geljegine düýpli täsirini ýetiripdir.

Gertrude Bell / Fotosurat: Gertrude Belliñ arhiwi, Wikimedia Commons

• **Bell, söygi, Gündogar**

Gertrude Bell hakynda san-sajaksyz rowaýatlar döredilipdir. Arap nasionalizmi tarapyndan “el-Hatun», «Çöl korolewasy», «Möminleriň enesi”, türkler tarapyndanam «Çöl tilkisi», «Çöl jadygöyi» diýilýän iňlis alymy, jansyz Gertrude Bell yrakly taryhçylaryň arasynda «Yragyň täçsiz korolewasy» ady bilen tanalýardy. Bu atlandyrmalar onuň syýasy işleriniň netijesi hökmünde ideologik bölünişige görä üýtgeýär. Munuň bilen birlikde syýasy durmuşy bilen birlikde, şahsy durmuşy-da birnäçe rowaýatyň gürrüňine giripdir. Aýratynam, türk rowaýatlarynda onuň Osmanla bolan ýigrenjini halaýan erkeginiň 1915-nji ýylda Çanakkale söweşinde ölendigi bilen baglanyşdyrýanlar bar. Belliň ölümi-de başga bir rowaýatyň temasy bolupdyr. Aýtmaklaryna görä, Bell öz janyna kast edipdir, tutarygy bolsa söýen erkeginiň maşgalaly bolup çykandygy sebäpli söýgüsini jogapsyz galdyranlygy eken. Ölüm sebäbi ep-esli mukdarda uky dermanyny almak bolan Belliň özgeren yrak syýasatyndan gyrakladylmagy netijesinde janyna kast edilendigi-de öňe sürülýär.

Şeýle rowaýatlaryň aňyrsynyň hakykata iň ýakyn ýeri bolsa, Belliň Gündogar bilen ilkinji tanyşlygynyň 1892-nji ýylda Tähranda iňlis ilçisi bolup işleýän daýzasynyň adamsy bilen duşuşandan soň başlanlygydyr. Ol şonda eýran medeniýetiniň beýikligine haýran galypdyr. Angliýa gaýdyp baran badyna pars dilini öwrenipdir we söýüp okaýan şahyry Hoja Hapyzyň sygyrlaryny iňlis diline geçirdipdir. Belliň Gündogara bolan haýranlygyny ýetjek derejesine ýetiren hadysa bolsa, 1899-njy ýylda Ierusalime eden syýahatydyr. Ol ýerde bir ýarym ýyla golaý wagt galan Bell araplaryň ýaşayş-durmuş formasy we urp-adatlary bilen ýakyndan gyzyklanypdyr. Minuň netijesinde Ýakyn Gündogar syýahatlaryny ýygjamlaşdyrmagy makul bilip, Siriýada birnäçe ýeri aýlanypdyr. Arap bedewileriniň ýaşayşyna we taýpa gurluşyna degişli köp sanly maglumatlary toplapdyr.

UNE AVENTURIÈRE EN IRAK GERTRUDE BELL

(LETTERS FROM BAGHDAD)

AVEC LA VOIX DE SANDRINE BONNAIRE

UN DOCUMENTAIRE DE SABINE KRAYENBÜHL ET ZEVA OELBAUM

BETWEEN THE RIVERS PRODUCTIONS PRÉSENTE UNE PRODUCTION LETTERS FROM BAGHDAD, LTD

UN FILM DE ZEVA OELBAUM ET SABINE KRAYENBÜHL PRODUIT PAR ZEVA OELBAUM MONTAGE SABINE KRAYENBÜHL

MUSIQUE ORIGINALE PAUL CATELON GRAPHISME MOMENTIST, INC. EXECUTIVE PRODUCERS TILDA SWINTON, THELMA SCHOONMAKER, DENISE BENMOSCHE, ELIZABETH RODRIGUEZ CHANDLER, DAVID E.R. DANGOOR, DAVID A. DANGOOR, ASHLEY GARRETT, ALAN JONES ET RUEDI GERBER

EN ASSOCIATION AVEC CHRISTIAN POPP, FABRICE ESTÈVE, YUZU PRODUCTIONS - MIA BAYS, MISSING IN ACTION FILMS - PRODUCTEUR ASSOCIÉ ROB QUAINANCE

• Arheologiya bilen başlan syýasy gatnaşyklar

Syýahatlarynda sebitiň ýerasty arheologiki baýlyklaey Belliň ünsüni çekipdir. Sebit boýunça has giň gerimli ylmy-barlag işleriniň başyny başlan Bell Siriýadan Türkiýäniň Konýa şäherine çenli aralykda uzaýan köp sanly gazuw-agtaryş işlerine gatnaşypdyr. Maşgalasyndan galan baýlygy bulen

arheologiki işleri maliýeleşdiripdir. Şol işleriň netijesinde «Müň bir gije», «Gilgameş» ýaly dünýä belli eserler ýüze çykarylypdyr.

Bell ylmy-barlag işlerini geçiryän wagtynda arap taýpalary bilen ýakyn gatnaşyklary ýola goýupdyr, geçirilen işleriň dowamynda ermeni seýisi Fartuhy ýanyndan hiç aýyrmadyr. Fartuh arap dilini suwara bilipdir we geografiýany gowy tanapdyr, emma araplar Belliň özüne haýran galypdyr. At münmekde görkezýän ussatlygy, kynçylyklara we çölüň agyr şertlerine garşy gorkusyz-ürküsiz hereket edişi Belliň derrew halanmagyna getiripdir. Osmanly zabitleriniň (goragçylarynyň) bir bela uçraýmasyn diýip birnäçe gezek saklajak bolandygyna garamazdan, Bell atyna münüp çölüň iň çola ýerlerindäki bedewi taýpalarynyň çadyrlaryna girip, olar bilen gorkman dil tapysyp bilipdir. Şeýden gezekleriniň birinde ýesir düşmegi-de ony saklap bilmändir.

• **Birinji jahan urşy başlaýar**

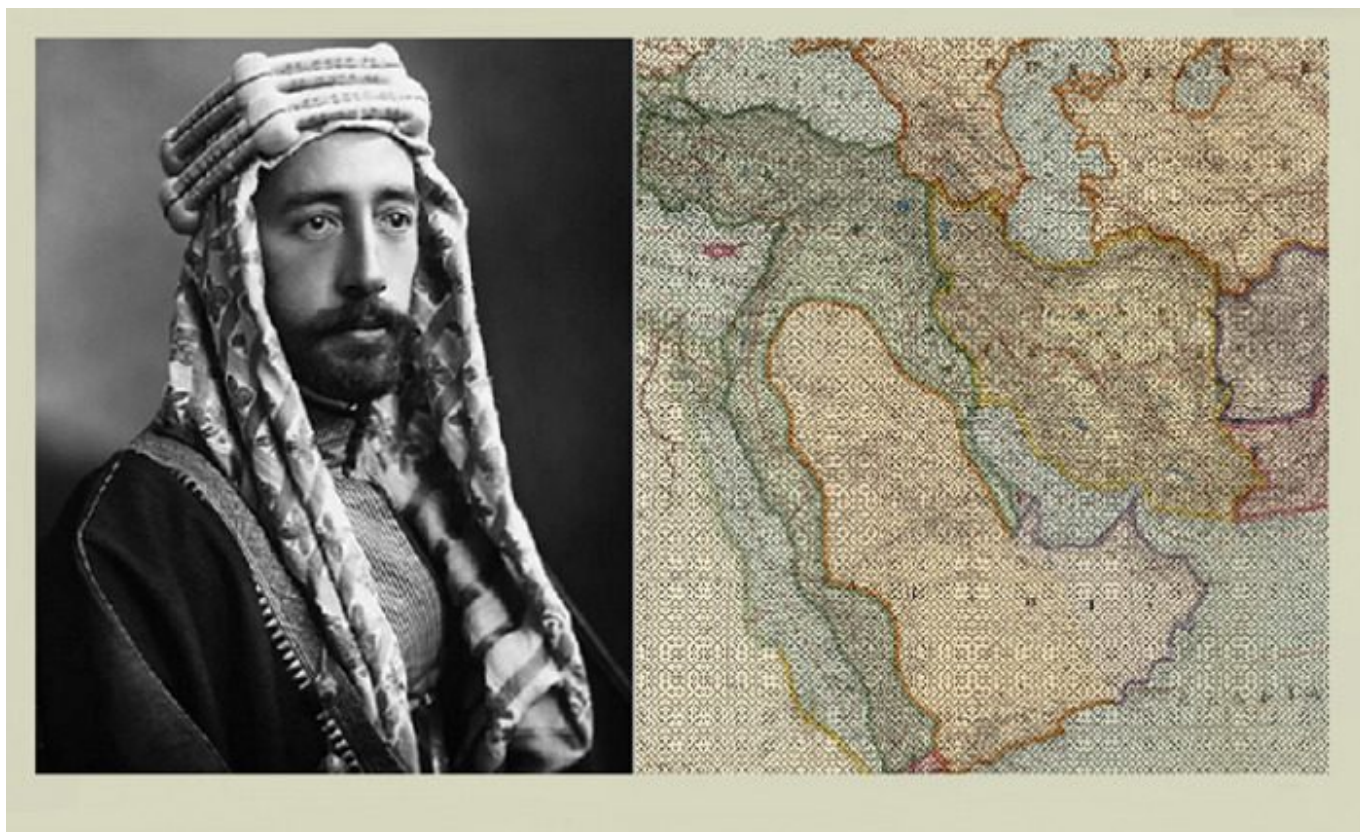
Gertrude Bell uzak wagta çeken işlerini tamamlandan soň 1914-nji ýylyň maýynda Stambulyň üsti bilen Angliýa gaýdyp barýar. Eden işlerini ýekelikde kitaba geçirip başlan wagtynda-da Birinji jahan urşy başlapdyr. Angliýanyň Korollyk kontrrazwedkasy Belliň tejribelerinden peýdalanmak üçin ony Müsüre çagyrypdyr. Bu knuň syýast bilen birinji tanyşlygy däldi. Şondan öňem ol Abdylhamydyň häkimiýeti we Adana wakalary boýunça köp sanly belligi we haty hökümet bilen paýlaşypdy, ýöne bu gezek ondan iňlis hökümetiniň, esasanam Uruş ministri Çerçilliň arap gozgalaňlary strategiýasyna geňeşdarlyk etmek islenipdir.

Gertrude Bell we Tomas Edward Lourens / Fotosurat: Twitter

Bu wezipäni kabul eden Bell Müsüre gelýär we has soňra Arabystanly Lourens diýip tanalýan meşhur iňlis jansyzy bilen tanşypdyr. Lourensiň sebitde tire-taýpalary tanamagynda we strategiýa işläp düzmeginde maslahatyny gaýgyrmandyr. Osmanla ýakyn taýpalaryň haýsylardygyňy kesgitläň Bell haýsy

nokatlarda kimiň bilen nämä başlamalydygyna çenli birnäçe detalyň esasy kesgitleýjisi bolupdyr. Uruş ministriliginiň tabşyrygy bilen taýýarlan kartalary iňlisleriň Siriýa ýaly birnäçe ýerde söweşeň frontlary açmagyna sebäp bolupdyr.

Patyşa Faýsal

- **Faýsal we Yrak bilen başlanan müddet**

Häzirkizaman Yragyň birinji patyşasy Faýsal Şerif Hüseyiniň ogludyr. Stambulda uzak wagtlap Abdylhamyt II-niň mejburi myhmany bolan Faýsal türk dilini suwara bilipdir. Beýleki köp sanly arap emiri we patyşasy ýaly Stambuly gowy görüpdür. Türkiýe Respublikasy gurulandan soň Türkiýä gelip-gidipdir we prezident Mustapa Kemal Atatürk bilen dostlukly gatnaşyklary ýola goýupdyr.

Syýasy karýerasy Abdylhamydyň agdarylmagy bilen başlapdyr. Stambul sürgüniniň soňlanyşy ýaly «Ittihat we Terakki» jemgyýeti tarapyndan Şama ugradylypdyr. Belli bir wagtdan soň Jemal paşanyň bildiren ynamyndan peýdalanyp ýetişen Faýsal sebitde täsirini artdyrypdyr. Ol soň-soňlra kakasy Şerif Hüseyini Osmanla garşy gozgalaň turuzmaga yran adamlaryň biri

hökmünde ýatlanýar.

- **Faýsal bilen Belliň dostlugy**

Häzirki Yrakda bolup geçýän juda köp sanly syýasy konfliktleriň düýbünde Gertrude Belliň syýasy manýowlarynyň täsiri bar. Bell ilatynyň aglaba bölegi şaýylardan we kürtlerden ybarat Yragyň başyna sünni araplardan Faýsalyň patyşa edip oturdylmagy üçin tagalla barsyny edipdir. Şeýle tagallanyň aňyrsyndaky iň esasy sebäbem geljekde Yragyň Türkiýä birleşmeginiň öňüni almakdyr. Alyp baran ýadawsyz diplomatiki işleriniň netijesinde ilatynyň aglaba bölegi okap-ýazyp bilmeýän Yrakda Faýsalyň patyşa bolmagy üçin iňlis hökümetini referendum geçirmäge yrypdyr. Uly jedelleriň netijesinde geçirilen referendumda Faýsal sesleriň 96%-ni alyp, Yragyň patyşasy bolupdyr. Şeýle ulu hyzmaty gadryny bilen Faýsal Belli yrak hökümet düzümünde özüne orunbasar edip belläpdir.

Patyşa Faýsal bilen Belliň dostlugy bolsa 1919-njy ýylda geçirilen Pariž Ýaraşyk konferensiýasybda başlapdyr. Konferensiýa ýeke zenan wekil bolup gatnaşan Bell ol ýerde Faýsalyň Yrakdaky pozisiýasyny güýçlendiripdir, emma Faýsalyň öňündäki iň uly päsgelçilik fransuzlardy. Munuň üçin iňlislerden has uly goldaw almalydygyny bilen Faýsala şeýle mümkinçiligi Bell döredip beripdir. Yragyň esaslandyrylmagyna sebäp boljak 1921-nji ýylyň Kair konferensiýasynda meşhur jansyz Lourens bilen Bell Faýsalyň Yrakdaky ornuny kepillik astyna alyp, onuň tagta barýan ýoluny açypdy.

Gertrude Bell (ikinci hatar, çepden ikinci) 1921-nji ýylyň Kair konferensiýasynda / Fotosurat: Gertrude Belliň şahsy arhiwi, Wikimedia Commons

Faýsalyň orunbasary bolup işe başlan Bell Yragyň söwda gatnaşyklarynyň, daşary syýasatynyň, ministrler sowetiniň kesgitlemegi ýaly işlerde Faýsaldan soň ýurduň iň täsirli ikinji adamy bolup öňe saýlanydyr. Şol sebäpli, Faýsal tarapyndan «el-Hatun», yrakly taryhçylaryň arasynda bolsa «Yragyň täçsiz korolewasy» ady bilen tanalýdyr.

• Eli jedwelli Ýakyn Gündogarda araçäk çeken Lourens däl-de, Belldir

Tomas Edward Lourens taryhyň görüp-eşiden iň esasy uruş jansyzlarynyň biridir. Birleşen Korollyga degişli Uelsde 1888-nji ýylda dünýä inen Lourens ene-atasynyň oňsuzlygy we aýrylyşmagy sebäpli öýden gaçyp harby gulluga ýazylypdyr. Oňam edil Bell ýaly Oksforda taryh ugrundan okapdyr. Talyp ýyllarynda gündogarşynaslyk, aýratynam arap medeniýeti bilen ýakyndan gyzyklanypdyr. Ýakyn Gündogarda ilkinji bolup ylmy işleri geçirmek üçin gelen Lourensiň deňdeşlerinden

tapawutlanýanlygy, ýagny, arap medeniýeti we ýaşayyş-durmuş formasy babatda hiç kime öýkünmeýänligidi. Ol arap naharlaryny iýipdir, araplar ýaly geýnildir, hatda araplar ýaly pikir edipdir. Çölde özüni hiç wagtam gelmişek ýaly duýmaýan Lourens islendik şertde we ýagdaýda aral taýpalarynyň ynamyna aňsat girip bilipdir.

Onuň Bell bilen dostlugy iňlis kontrrazwedkasynyň Kairdäki ofisinde başlapdyr, şondan öňem biri-birini tanaýan ýoldaşlar mundan soň hyzmatdaşlyk saklapdyr.

Yrak, Siriýa ýaly Ýakyn Gündogar ýurtlarynyň syýasy kartalarynyň çyzuwy köplenç Lourense ýöňkelýär. A Lourens bolsa, iňlis hökümetiniň gözünde elmydama Gertrude Bellden yza galyppdyr. Lourens bilen Belliň arasynda hiç wagtam bassaşlyk bolmaýşy ýaly, eneli-oglyň gatnaşygy ýaly ýakyn gatnaşyk bolupdyr. Lourensiň ähli syýazy torlarynyň awtory bolan Bell birnäçe syýasy kartany özi şekillendiripdir. Ol kakasyna ýazan hatynda şeýle diýipdir:

«Ofisde tutuş günümi Yragyň günortasyndaky çöl araçägini kesgitlemek bilen geçirdim».

OSMANLI'NIN ÇÖKÜŞÜNÜ HIZLANDIRAN İNGİLİZ KADIN AJAN

GERTRUDE BELL

İSYAN

DOÇ. DR. KENAN KARATAŞ

Ajan Bell'in 19. yüzyılın başlarında hazırlamış olduğu haritalar,
21. yüzyıl Ortadoğu savaşlarının da başlıca nedenleri arasındadır.

ER
KİTAP

• Belliñ ölümi-de özi ýaly syrdan doly boldy

Ölüminiň öňýany Bell yrak syýasatyndaky esasy agramyny saklaýardy, ýöne ol soňky geçirilen konstitusion üýtgeşme bilen öňki täsirini we agramyny ýitiripdi. Depression ruhy ahwala giren Bell özüni arheologiki işlere bagyş edenem bolsa, şahsy durmuşy ony düýpden sarsdyrypdyr. 1926-njy ýylyň 12-nji iýunynda şindizem syry açylan galan görnüşde düşeginde öli ýagdaýda üstünden barylady. Kimsi onuň öz janyna kast edendigini aýtsa, kimsi öldürilendigini aýdýardy.

Belliň hormatyna Yrakda döwlet derejesinde soňky ýoluna ugradyş çäresi geçirilipdir we köne dosty patyşa Faýsal onuň soňky islegini berjaý edip, içinde Belle degişli köp sanly ylmy işleriň we fotosuratlaryň ýerleşen Yragyň Arheologiki muzeýini açypdyr.

Meşhur akyldar Edward Said Belldir Lourens ýaly köp sanly alym tüýsüne giren içalylar üçin şeýle diýipdi:

«...Gündogar boýunça ösýän resmi maglumatlary ýigrenýärdiler. Olaryň hiç biri Ýewropanyň Gündogar hakdaky içinde saklaýan tradision duşmançylygyndan we ýigrenjinden saplanyp bilmändi. Pikirleri häzirkizaman gündogarşynaslygyň ümzügini gönükdiripdi we ýadawsyz şahsy tagallalary olara ylmy artykmaçlyk gazandyrypdy».

Mehmet MAZLUM ÇELIK.

@MMazlumcel

celikmehmedmazlum@gmail.com

Penşenbe, 20.06.2019 ý. Taryhy makalalar